Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2021; 2 (117): 66-74
УДК: 341.4
DOI: https:doi.org/10.17721/1728-2195/2021/2.117-13

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2021

В. Попко, д-р юрид. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0001-8358-7721
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

"ГААЗЬКА" МОДИФІКАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ЗЛОЧИНУ

Проаналізовано розвиток концепції міжнародного злочину у "гаазький" період, який охоплює останні десятиліття минулого століття і тісно пов'язаний із заснуванням міжнародних трибуналів ad hoc по колишній Югославії і Руанді. Розкрито правові підстави заснування цих трибуналів, виявлено особливості їхньої діяльності, юрисдикція та принципи відповідальності осіб, що вчинили злочини на території колишньої Югославії і Руанди. Заснування міжнародних органів юстиції рішеннями Ради Безпеки ООН викликало дискусії щодо їхньої легітимності, проте незаперечним є факт, що діяльність міжнародних трибуналів ad hoc сприяла початку нового етапу в розвитку міжнародної кримінальної юстиції, подальшому розвитку міжнародного кримінального матеріального права і міжнародного кримінально-процесуального права, зокрема при розроблянні Римського Статуту і Правил процедури і доказування Міжнародного кримінального суду. Розкрито всі види юрисдикцій трибуналів, особлива увага приділяється предметній і персональній юрисдикціям трибуналів, що стало підставою для теоретичного обґрунтування "гаазької" модифікації міжнародного злочину, а також практичної реалізації цієї концепції в рішеннях трибуналів. Показано, що категорії міжнародних злочинів, які складають предметну юрисдикцію Міжнародного трибуналу по колишній Югославії (серйозні порушення Женевських конвенцій, порушення законів чи звичаїв війни, геноцид та злочини проти людяності) та категорії злочинів, що визначені в Статуті Міжнародного трибуналу по Руанді (геноцид, злочини проти людяності та порушення Женевських конвенцій) у документах трибуналів отримали розвиток порівняно з нюрнберзьким та постнюрнберзьким періодами. Показано, що предметна юрисдикція МТКЮ та МТР із положеннями Нюрнберзького та Токійського трибуналів не збігається. Відмінності стосуються переліку категорії злочинів; паралельної юрисдикції міжнародних трибуналів ad hoc і національних судів; поширення компетенції трибуналів ad hoc на справи про злочини, що здійснені як у ході війн між державами, так і під час внутрішнього збройного конфлікту, та ін. Розширено зміст категорій злочинів, їхній склад, уточнено суб'єктів відповідальності. Зокрема, виявлено характерні особливості злочину геноциду та злочинів проти людяності, зазначено умови, елементи та суб'єктів для визнання їхньої кваліфікації.

Приділено увагу засадам персональної юрисдикції, показано що в рішеннях міжнародних трибуналів ad hoc отримав розвиток принцип індивідуальної відповідальності за вчинені міжнародні злочини, що становлять предметну юрисдикцію. Розкрито застосування принципу універсальної юрисдикції в діяльності трибуналів. Автор доходить висновку, що заснування міжнародних кримінальних трибуналів ad hoc та їхня діяльність сприяли розвитку концепції міжнародного злочину та виокремленню особливої модифікації – "гаазької".

Ключові слова: міжнародний злочин, трибунал, "гаазька" модифікація, міжнародна юстиція, юрисдикція, кримінальна відповідальність.

ВСТУП. Переслідування за вчинення міжнародних злочинів здійснюється на двох рівнях – міжнародному і національному. Тривалий час національний рівень переважав, уся тяжкість із переслідування осіб, що скоїли міжнародні злочини, була покладена на плечі національних органів. Однак, наприкінці минулого століття почали створюватися й міжнародні органи, які покликані доповнити систему національних органів. Створення міжнародних трибуналів *ad hoc* по колишній Югославії та Руанді рішенням Ради Безпеки ООН викликало хвилю дискусій із приводу їхньої легітимності, визначення юрисдикції, політизації їхньої діяльності, неупередженості тощо, які тривають ще й досі. Така ситуація вимагає глибшого дослідження різних сторін створення міжнародних органів юстиції і їхньої діяльності. Однак у першу чергу слід приділити увагу питанням розвитку концепції міжнародного злочину як у теоретичному аспекті, так і на рівні практичної реалізації, питанням юрисдикції та відповідальності. Один із найважливіших аспектів діяльності кримінальних трибуналів полягає у тому, що їхні рішення сприяли суттєвому розвитку й реформуванню міжнародного кримінального права. Завдяки цим рішенням, основоположні поняття Женевських конвенцій були адаптовані до мінливих умов міжнародного життя і потреб міжнародної спільноти.

Метою статті є дослідження концепції міжнародного злочину "гаазької" модифікації, а також виявлення її особливостей, що вплинули на розвиток змісту та складів міжнародних злочинів, які підпали під юрисдикцію трибуналів *ad hoc* по колишній Югославії та Руанді.

Аналіз останніх досліджень. Розвиток доктрини міжнародного кримінального права у другій половині XX ст. був зосереджений на основоположних теоретичних розробках і науковому обґрунтуванні конкретних питань: принципів, категорій, понять, структурних елементів тощо. Фундаментальні теоретичні напрацювання видатних науковців: Р. Аго, Д. Анцилотті, М. Ш. Бассіоуні, М. В. Буроменського, В. Г. Буткевича, В. Н. Денисова, В. А. Василенка, А. Н. Трайніна, П. С. Ромашкіна, І. І. Лукашука, А. В. Наумова, І. І. Карпеця, М. І. Костенка, С. В. Черніченка, В. П. Панова, Г. І. Тункіна, Я. Броунлі, У. Шабаса, Дж. Шварценбергера, А. Кассезе, Д. Башарова, Я. Динштейна, М. Шоу та інших зазнали продовження у працях сучасних дослідників, зокрема К. Л. Блейкеслі, Н. Бойстера, Г. Верле, М. М. Гнатовського, Н. А. Зелінської, І. І. Котлярова, І. П. Сафиулліної, С. С. Андрейченко, Г. А. Русанова, В. М. Репецького, в яких отримала теоретичне обґрунтування і трансформацію концепція міжнародного злочину. Останнім часом у вітчизняній і зарубіжній літературі з'явилося чимало значних праць із проблем міжнародного кримінального і міжнародного кримінально-процесуального права, в яких мають місце посилання на окремі рішення *ad hoc* судів і трибуналів: А. А. Асатура, О. Г. Волеводза, В. Димітрієвича, Н. В. Дрьоміної-Волок, Дж. Метрокса, Д. Коена, А. С. Смбатян. У зарубіжній юридичній літературі неабиякий інтерес викликають численні публікації, в яких висвітлюються окремі питання судової практики міжнародних органів юстиції, що належать колишнім і діючим прокурорам і суддям трибуналів, зокрема Міжнародного трибуналу по колишній Югославії: Р. Голдстоуну, Л. Арбур, К. дель Понте, А. Кассезе, Т. Мерону, Г. К. Макдональд та ін. У цьому ряду особливу увагу слід звернути на праці видатних юристів і вчених, що свого часу були президентами Міжнародного трибуналу по колишній Югославії – А. Кассезе та

© Попко В., 2021

Т. Мерона, які є визнаними авторитетами у сфері міжнародного права. Вагомий внесок у розвиток концепції міжнародного злочину і в цілому міжнародного кримінального права здійснив професор М. Ш. Бассіоуні, який у праці "Злочини проти людяності в міжнародному кримінальному праві" дає всебічний історичний і правовий аналіз злочинів проти людяності. Він піддає детальному аналізу відповідні положення статутів воєнних трибуналів у Нюрнбергу, Токіо, міжнародних трибуналів *ad hoc* та Римського Статуту Міжнародного кримінального суду і детально висвітлює судові процеси у двох післявоєнних трибуналах. Слід зазначити, що М. Ш. Бассіоуні належить до числа тих авторитетних учених-юристів, посилання на праці яких найчастіше зустрічаються у визначеннях, обґрунтуваннях, рішеннях і вироках МТКЮ.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ. Концепція міжнародного злочину з плином часу зазнала суттєвої трансформації, акцентуючи увагу на принципах кримінальної відповідальності та міжнародної юрисдикції, а також на теоретичних і нормотворчих розробках складів міжнародних злочинів, уточнення їхнього змісту та класифікації. Поряд із "*нюрнберзькою*" та "постнюрнберзькою" модифікаціями [21; 22] міжнародного злочину, у доктрині міжнародного кримінального права виділяють ще "*гаазьку*", формування якої пов'язано із заснуванням і діяльністю міжнародних трибуналів у Гаазі (Міжнародний трибунал по колишній Югославії) й Аруші (Міжнародний трибунал по Руанді), а також "*римську*" модель, закладену у Римському Статуті Міжнародного кримінального суду [14, с. 93].

Як зазначає професор М. В. Буроменський, "становлення міжнародного кримінального права *безпосередньо* пов'язане з прийняттям статутів міжнародних кримінальних судових органів: Статуту Міжнародного трибуналу по Руанді [6], Статуту Міжнародного трибуналу по колишній Югославії [5], Римського Статуту Міжнародного кримінального суду [4]. У цих актах закріплено юрисдикцію трибуналів стосовно *чітко визначеного* переліку злочинів, сформульовано склади таких злочинів і визначено кримінально-процесуальні та кримінально-виконавчі процедури притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності" [11, с. 365].

На початку 90-х рр. у колишній Югославії виник міжетнічний конфлікт, що викликав стурбованість із приводу порушень гуманітарного права у цьому регіоні світу. Це було виражено в резолюціях Ради Безпеки ООН № 764 від 13 липня 1992 р. та № 771 від 13 серпня 1992 р. Під впливом громадської думки сформувалася широка коаліція на підтримку заснування Міжнародного кримінального суду, що було підтримано Радою Безпеки ухваленням Резолюції 808 від 22 лютого 1993 р. Заснування ж *Міжнародного трибуналу для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території колишньої Югославії з 1991 р.* (МТКЮ) було підтверджено Резолюцією Ради Безпеки ООН № 827 від 25 травня 1993 р. на підставі Глави VII Статуту ООН. Це рішення викликало докори серед державних діячів, учених, експертів у нелегітимності, у відповідь на які Трибунал у своїй першій щорічній доповіді (за 1994 рік), поданій Раді Безпеки і Генеральній Асамблеї, заявив: "Зрозуміло, що саме Рада Безпеки, і тільки вона, повинна визначати наявність особливих обставин відповідно до Глави VII Статуту ООН, які виправдовують створення кримінального органу, компетентного розглядати справи про широкомасштабні порушення прав людини. Неможливо заперечувати той факт, що створення Трибуналу встановило прецедент виключної ваги, який, як ми сподіваємося, міжнародна спільнота використовуватимемо у майбутньому кожен раз, коли виникає необхідність у відправленні міжнародного правосуддя повністю неупередженим чином" [8].

Прецедент був використаний 8 листопада 1994 р., коли Рада Безпеки заснувала *Міжнародний кримінальний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території Руанди, і громадян Руанди, відповідальних за геноцид й інші подібні порушення, здійснені на території сусідніх держав, у період з 1 січня по 31 грудня 1994 р.* (МТР). На той час на території Руанди склалась не менш складна політична ситуація, пов'язана з етнічними чистками, що привело до гуманітарної катастрофи. Це спонукало Раду Безпеки ООН до створення Міжнародного трибуналу *ad hoc* ухваленням Резолюції № 955 від 8 листопада 1994 р. [2]. Професор О. М. Солоненко наводить такі дані: "За офіційними даними уряду Руанди за 100 днів геноциду загинуло 937 тис. чоловік, 250 тис. жінок було зґвалтовано; кілька мільйонів осіб стали біженцями. Через посушливе літо і незібраного того року врожаю країну охопила загроза голоду і санітарної катастрофи – у країні спалахнули епідемії дизентерії і холери" [24, с. 141].

Після завершення мандатів Міжнародного трибуналу по колишній Югославії та Міжнародного трибуналу по Руанді розроблено Стратегію завершення діяльності. Функції трибуналів, за рішенням Ради Безпеки ООН від 22 грудня 2010 р., передано спеціально створеному *Міжнародному залишковому механізму для Міжнародних кримінальних трибуналів*. Він продовжив матеріальну, територіальну, тимчасову і персональну юрисдикцію МТКЮ та МТР і був уповноважений здійснювати, відповідно до положень його Статуту, судове переслідування осіб, яким рішеннями цих трибуналів було винесено обвинувачення. Як зазначають В. М. Репецький і В. М. Лисик, "діяльність цих судів засвідчила, що боротьба із серйозними порушеннями міжнародного гуманітарного права на міжнародному рівні перестала бути суто теоретичною проблемою" [23, с. 116].

Міжнародний трибунал по колишній Югославії перебуває під пильною увагою вчених-юристів усього світу. Погляди на його діяльність коливаються від найпозитивніших до зневажливо негативних. Найчастіше для обґрунтування негативної оцінки Трибуналу використовують аргументи про незаконність його заснування й упередженість у прийнятті рішень, зокрема той факт, що серед обвинувачених і притягнених до кримінальної відповідальності осіб, переважну більшість складають серби. Після початку судового процесу над колишнім президентом колишньої Республіки Югославії С. Мілошевичем не тільки всі проміжні рішення, ухвалені у його справі, стали об'єктом скрупульозного аналізу й оцінювання, але також і покази свідків обвинувачення і захисту. Професор Н. А. Зелінська пише: "Багато аналітиків визнають, що обвинувачення, висунуте проти Слободана Мілошевича, було фактором політичного тиску" [15, с. 463] і далі про політичні цілі Трибуналу: "Багато фахівців вважали і вважають, що заснуванням Міжнародного трибуналу по колишній Югославії створено небезпечний прецедент використання судової процедури в політичних цілях. Засновуючи трибунал, Радою Безпеки – політичним органом Організації Об'єднаних Націй, присвоєно собі судові повноваження, і в той самий час прокурори Трибуналу діють як політичні діячі, ефективно впливаючи на політичні процеси" [15, с. 464].

Переконаними прихильниками трибуналів *ad hoc* виступали Д. Коєн [17], Р. Тейтель [25], критично до

цього поставились А. А. Асатур [9], Г. Симпсон [36], більш гостра критика щодо заснування і діяльності МТКЮ міститься у працях А. Б. Мезяева [19]. Виступаючи на конференції Американської організації міжнародного права, Президент МТКЮ (2003–2005, з 2011 р.), головуючий суддя Т. Мерон [20] заявив, що після смерті С. Мілошевича невелика, за його оцінкою, купка експертів поставила під сумнів ефективність МТКЮ, проте відмітив їхній скептицизм як невиправданий. Він вважає трибунали по колишній Югославії і Руанді феноменально успішним експериментом. Т. Мерон зазначив, що рішення трибуналів дають можливість жертвам злочинів розповісти про свої страждання і що вони сприяють стабільності, оскільки притягують до суду осіб, які у протилежному випадку до цього часу могли б відігравати помітну роль у державній, воєнній чи суспільній сферах. За твердженням Т. Мерона, із самого початку деякі правознавці скептично відносилися до ідеї міжнародних трибуналів, але трибунали довели, що міжнародне право може справедливо й об'єктивно застосовуватися у конкретних випадках.

Діяльність міжнародних трибуналів *ad hoc* уважно вивчається з погляду їхнього впливу на міжнародне право і, зокрема з таких напрямів: його фрагментація і міжнародно-правова регламентація питань відповідальності держав і відповідальності міжнародних організацій за поведінку органів чи агентів, представлених у розпорядження міжнародної організації державою чи іншою міжнародною організацією; розвиток змісту та складів міжнародних злочинів, що були здійснені на території відповідних держав, зокрема геноцид, сексуальні домагання тощо; відповідальність посадових осіб та з багатьох інших питань.

Заснування цих трибуналів рішенням Ради Безпеки ООН викликало критичне ставлення з огляду на звинувачення у нелегітимності їхнього створення і вибірковим і, отже, дискримінаційним підходом Ради Безпеки [18, с. 90; 30, с.189]. Заснування трибуналів відбулось згідно з резолюціями РБ ООН, а не з угодами між державами, що дало підстави для сумніву в його легітимності. Проте легітимність і, відповідно обов'язковість рішення Ради Безпеки, підтверджувалась посиланням на Главу VII Статуту ООН, згідно з якою Рада Безпеки визначає існування "будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру чи акта агресії" і приймає відповідні заходи "для підтримки чи відновлення міжнародного миру і безпеки" [7]. Наводяться також практичні міркування, що домінували у виборі саме такого шляху заснування трибуналів, адже процес укладення договору вимагав би занадто багато часу, можливо кількох років і договір міг би не зібрати кількість ратифікацій, необхідну для вступу в силу. Під час створення Міжнародного трибуналу *ad hoc* по колишній Югославії виникли численні процедурні й бюджетні складнощі, проте Трибунал був створений, що розглядалось як реальні правові дії, запроваджені Радою Безпеки [31]; його схвалили багато експертів, називаючи "стрибком у розвитку міжнародного кримінального права" [29, с. 27]. Колишній Голова Трибуналу А. Кассезе стверджує, що судова діяльність Міжнародного трибуналу "дала привід для численних коментарів стосовно його обвинувальних актів, рішень і вироків і зумовила величезний інтерес до міжнародного гуманітарного права і міжнародного кримінального права" [16, с. 8].

Заснування МТКЮ може бути по-різному оцінено з погляду його легітимності, а також діяльності, проте беззаперечним є факт, що Рішення Ради Безпеки поклало початок нового етапу в розвитку міжнародної кримінальної юстиції, подальшого розвитку міжнародного кримінального матеріального права і міжнародного кримінально-процесуального права. Одним із головних досягнень у цій сфері можна назвати розроблене суддями Трибуналу вперше в історії міжнародної кримінальної юстиції детальне зведення правил процедури і доказування міжнародного кримінального судового органу. Вони були враховані у ході створення інших *ad hoc* міжнародних судів і трибуналів та розробки Римського Статуту і Правил процедури і доказування Міжнародного кримінального суду.

Очевидним є, що політичні й ідеологічні цілі трибуналів *ad hoc* продемонстрували "пріоритет імперативу підтримання миру перед імперативами права і правосуддя" [37]. Проте, не дивлячись на тривалі спори відносно правової цінності заснування трибуналів, не викликає сумніву значущість їхнього внеску в розвиток концепції міжнародно-правового злочину [13, с. 455].

Міжнародні трибунали по колишній Югославії та Руанді є *ad hoc* судовими органами, що створені з єдиною метою – судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території колишньої Югославії та Руанди [5; 6]. Метою створення цих трибуналів було встановлення індивідуальної міжнародної відповідальності як способу розірвати замкнене коло етнічної відплати, оскільки судові процеси полегшують рух від етнічного протистояння до припинення війни і примирення шляхом трактування колективних злодіянь ворогуючих сторін як злочинів, здійснених окремими особами [25, с. 81]. Діяльність трибуналів повинна була мати превентивний ефект відносно можливих порушень гуманітарного права і тим самим робити внесок у попередження майбутніх загроз миру.

Беззаперечно, досягненням міжнародних трибуналів *ad hoc* є внесок у розробляння концепції міжнародного злочину. Запропоноване суддями Трибуналу тлумачення ст. 2 (Серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 р.), ст. 4 (Геноцид) і ст. 5 (Злочини проти людяності) Статуту МТКЮ правильно відображає їхній зміст і сприяє кращому з'ясуванню найсуттєвіших елементів, передбачених у них складів злочинів. Судові рішення МТКЮ, в яких аналізуються ці склади злочинів, можуть бути використані міжнародними і національними судовими органами як допоміжне джерело права для визначення того, чи існують у діяннях обвинувачених ознаки, які необхідні і достатні для кваліфікації їхніх діянь як серйозних порушень Женевських конвенцій 1949 р. щодо геноциду і злочинів проти людяності.

Формулювання складів міжнародних злочинів для включення їх до статутів міжнародних трибуналів *ad hoc* базуються на положеннях, що містяться у вже існуючих міжнародно-правових документах, на текстах, підготовлених органами ООН чи іншими органами, стосовно заснування міжнародних кримінальних судів, у тому числі текстах, підготовлених Комітетом ООН з міжнародної кримінальної юстиції, Комісією міжнародного права ООН та Асоціацією міжнародного права.

У ході кваліфікації міжнародними трибуналами злочинних діянь, здійснених фізичними особами, першочергове значення у певних випадках має тлумачення чинних міжнародних договорів, що містять елементи складу міжнародних злочинів, і зіставлення результатів такого тлумачення з обставинами розглядуваної справи. У ході розгляду справ по колишній Югославії і Руанді трибуналами дано тлумачення положень Женевських конвенцій 1949 р., Додаткових протоколів до них 1977 р., Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р., інших міжнародно-правових актів; зокрема, були сформульо-

вані визначення кваліфікуючих елементів складу воєнних злочинів, злочинів проти людяності; детально визначені ознаки груп, що підпадають під захист норм Конвенції про геноцид [1].

До питань, що представляють компетенцію міжнародних трибуналів по колишній Югославії та Руанді, належать: *предметна* (ratione materiae), *персональна*(ratione personae), *територіальна* (ratione loci) і *тимчасова* (ratione temporis) юрисдикції, а також окремі аспекти, що стосуються їхньої *паралельної юрисдикції*. Вони сформульовані й конкретизуються в ст. 2–8 Статуту МТКЮ та у ст. 1–4 Статуту МТР. Юрисдикція трибуналів має обмежений характер, оскільки поширюється лише на злочини, здійснені на конкретних територіях. Трибунали володіють пріоритетом щодо національних судів, зокрема у ст. 9 п. 2 Статуту МТКЮ (паралельна юрисдикція) передбачається, що його юрисдикція має пріоритет відноснодо юрисдикції національних судів і що на будь-якому етапі судового розгляду Трибунал може офіційно просити національні суди передати провадження по справі до його компетенції відповідно до Статуту і Правил процедури і доказування. У ст. 29 п. 2 Статуту МТКЮ зазначається, що "держави без будь-яких невиправданих затримок виконують будь-які прохання про надання допомоги або накази Судової камери". На держави також покладається приведення вироків до виконання за умови, на яку звертає увагу професор Г. Верле, "що вони підписали з Трибуналом спільну угоду про виконання вироків чи заявили про своє бажання *ad hoc* прийняти на своїй території засуджених осіб" [12, с. 131].

Предметна юрисдикція Трибуналу по колишній Югославії поширюється на серйозні порушення норм міжнародного гуманітарного права й охоплює чотири категорії злочинів: серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 р. (ст. 2), порушення законів чи звичаїв війни (ст. 3), геноцид (ст. 4) та злочини проти людяності (ст. 5). У Статуті МТР предметна юрисдикція стосується "осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території Руанди, відповідальних за подібні порушення, здійснені на території сусідніх держав, у період з 1 січня 1994 по 31 грудня 1994 р." (ст. 1). Основними категоріями злочинів в Статуті МТР визначено: геноцид (ст. 2), злочини проти людяності (ст. 3) та порушення ст. 3, загальної для Женевських конвенцій і Додаткового Протоколу II до них (ст. 4).

Стаття 2 Статуту МТКЮ щодо *серйозних порушень Женевських конвенцій 1949 р*. наділяє Трибунал правомочністю на судове переслідування осіб, які здійснюють чи віддають наказ про здійснення серйозних порушень Женевських конвенцій, а саме: умисне вбивство; тортури і нелюдське поводження, включаючи біологічні експерименти; умисне заподіяння тяжких страждань або серйозного каліцтва, або нанесення шкоди здоров'ю; незаконне, безпідставне і таке, що проводиться у великому масштабі, руйнування і привласнення майна, що не викликано воєнною необхідністю; примус військовополоненого або цивільної особи служити у збройних силах ворожої держави; навмисне позбавлення прав військовополоненого або цивільної особи на неупереджене і нормальне судочинство; незаконна депортація, переміщення або арешт цивільної особи; узяття цивільних осіб як заручників.

Стаття 4 Статуту МТР наділяє Трибунал юрисдикцією щодо порушень ст. 2, загальної для Женевських конвенцій і Додаткового Протоколу II до них, перелік яких не є вичерпним. До них належать воєнні злочини: посягання на життя, здоров'я і фізичне чи психічне благополуччя осіб, зокрема вбивство, а також жорстоке поводження, як, наприклад, катування, каліцтво або будь-які форми тілесного покарання; колективні покарання; узяття заручників; акти тероризму; посягання на людську гідність, зокрема образливе і принижуюче поводження, зґвалтування, примусова проституція та будь-які форми непристойного нападу; мародерство; засудження і застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного належним чином заснованим судом, за наявності судових гарантій, визнаних необхідними цивілізованими націями; загрози вчинення будь-якого з перерахованих вище діянь.

Норми ст. 3 Статуту МТКЮ "*порушення законів чи звичаїв війни*" передбачають юрисдикцію Трибуналу відносно таких злочинів: застосування отруйних речовин або інших видів зброї, призначених для заподіяння додаткових страждань; безглузде руйнування міст, селищ або сіл чи розорення, не виправдане воєнною необхідністю; напад на незахищені міста, села, житла або будівлі або їх обстріл із застосуванням яких би то не було засобів; захоплення, руйнування або умисне пошкодження культових, благодійних, навчальних, художніх і наукових установ, історичних пам'ятників, художніх і наукових творів; пограбування громадської або приватної власності.

Положення про *геноцид* є загальними для Статуту МТКЮ (ст. 4) та Статуту МТР (ст. 2), які уповноважують трибунали здійснювати судове переслідування осіб, що вчиняють геноцид, відповідно до визначення у статутах. Під геноцидом розуміються такі дії, учинені з наміром знищити повністю або частково, яку-небудь національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку: убивства членів такої групи; заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи; навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне знищення її; заходи, розраховані на запобігання дітонародженню у середовищі такої групи; насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу. Покаранню підлягають такі діяння: змова з метою здійснення геноциду; пряме й публічне підбурювання до здійснення геноциду; замах на здійснення геноциду; співучасть у геноциді.

Норми щодо *злочинів проти людяності* також є загальними для Статуту МТКЮ (ст. 5) та Статуту МТР (ст. 3). Вони стосуються таких діянь: убивства; винищування; поневолення; депортація, ув'язнення, катування; зґвалтування; переслідування за політичними, расовими або релігійними мотивами; інші нелюдські акти. Поряд з ідентичним переліком злочинних діянь, перерахованих у статутах трибуналів, різними є їхні кваліфікаційні ознаки. Так, МТР повноважний розглядати злочини проти людяності у тому випадку, коли вони здійснюються у межах "широкомасштабного чи систематичного нападу на цивільне населення з національних, політичних, етнічних, расових чи релігійних мотивів" (ст. 3 Статуту МТР). У свою чергу МТКЮ як один з елементів об'єктивної сторони визначив наявність збройного конфлікту як міжнародного, так і внутрішнього характеру (ст. 5 Статуту).

Однією з перших спроб позначити характерні особливості злочинів проти людяності була започаткована суддями Міжнародного трибуналу по колишній Югославії. На їхню думку, для того, щоб діяння були кваліфіковані трибуналом як злочини проти людяності, необхідним є ряд умов: наявність збройного конфлікту (пізніше Трибунал відмовився від вимоги цієї умови); злочинні діяння мають бути спрямовані проти цивільного населення; злочини повинні здійснюватися систематично й організовано (хоча не обов'язково зведені на рівень державної політики); злочини мають бути певного мас-

штабу і відповідної тяжкості [32]. В одному з рішень Судова камера Трибуналу дала таке визначення: "Злочини проти людяності є волаючими актами насилля, націленими на головне, чим володіє людина: її життя, свобода, фізичне здоров'я, благополуччя і гідність. …Злочини проти людяності зачіпають більше ніж окрему особу, з огляду на те, що коли злочинному посяганню піддається людина, то, тим самим, об'єктом нападу … стає людяність. Тому основною ознакою злочинів проти людяності є концепція людяності як жертви" [33]. Судова камера МТР визначила такі основні елементи злочинів проти людяності: за своєю природою і характером ці акти є нелюдськими; ці злочини завдають сильних страждань чи серйозних ушкоджень фізичному чи розумовому здоров'ю людини; зазначені злочини спрямовані проти цивільного населення і є частиною широкомасштабних чи систематичних нападів [34]. Було надано тлумачення ряду термінів, таких як "широкомасштабний", "систематичний" тощо. Щодо об'єктів злочинів проти людяності судові камери трибуналів визначили, що ними є права і свободи цивільного населення. Особа, таким чином, стає об'єктом злочинів у силу її громадянського статусу, що трактується суддями трибуналів з урахуванням того, що серед цивільного населення можуть бути й військові особи, які не ведуть бойових дій через хвороби, поранення тощо. Щодо чисельності жертв злочинів проти людяності Судова камера МТКЮ постановила, що "навіть одноразове діяння, спрямоване проти однієї жертви, можна кваліфікувати як злочин проти людяності за умови, що існує безпосередній зв'язок між учиненим діянням і масовими й систематичними атаками на цивільне населення" [33].

Якщо порівняти компетенції МТКЮ і МТР з положеннями Нюрнберзького та Токійського трибуналів, то зазначимо, що обсяг предметної юрисдикції не збігається. По-перше відмінності стосуються категорії злочинів проти миру: вони відсутні у переліку злочинів МТКЮ та МТР. По-друге, міжнародні воєнні трибунали у Нюрнберзі та Токіо мали справу лише зі злочинами, вчиненими під час Другої світової війни, тоді як міжнародним трибуналам *ad hoc* надано право розглядати справи про злочини, здійснені як у ході війн між державами, так і під час внутрішнього збройного конфлікту, що було обґрунтовано у ході процесу над політичним діячем боснійських сербів Д. Тадичем [33]. Третє, юрисдикція Нюрнберзького трибуналу поширювалася на діяння головних воєнних злочинців, чиї злочини не мають певних географічних кордонів; Трибунал був заснований, щоб розглядати справи таких осіб замість національних судів. Завдання подальшого притягнення до відповідальності злочинців нижчої ланки і членів організацій, які Нюрнберзький трибунал визнав злочинними, була покладена на національні суди. Так само і Токійський трибунал був призначений для того, щоб замінити будь-який національний суд. На противагу цьому, Міжнародний трибунал по колишній Югославії не монополізує кримінальну юрисдикцію стосовно певних категорій злочинів, учинених у колишній Югославії. Він не призначений для того, щоб позбавити національні суди їхньої кримінальної юрисдикції стосовно злочинів проти людяності. Однак Трибунал наділено компетенцією втручатися у процес судочинства у справі в національному суді на будь-якій його стадії і прийняти справу до свого провадження всілякий раз, коли це відповідає інтересам правосуддя. Четверте, Статути Нюрнберзького і Токійського трибуналів містили положення про покарання злочинних організацій, що передбачало у випадку визнання якоїсь організації злочинною, можливість визнання її індивідуального члена винним у належності до такої організації у подальшому судовому розгляді у нижчих за рангом (національних) судах держав-переможниць. На противагу цьому, ні організації, ні юридичні особи, ні держави не можуть бути передані суду МТКЮ. У ньому справи можуть порушуватися лише проти індивідів. Це дало можливість першому Президенту Трибуналу А. Кассезе у щорічній доповіді на засіданні Ради Безпеки і Генеральної Асамблеї ООН від 28 липня 1994 р. узагальнити, що в міжнародному гуманітарному праві концепція "колективної відповідальності" все більше й більше поступається поняттю особистої відповідальності [28].

Концепція міжнародного злочину в рішеннях МТКЮ та МТР отримала розвиток у частині уточнення змісту й складів міжнародних злочинів, а також принципів кримінальної відповідальності. У рішеннях трибуналів було зазначено, що важливим елементом злочину геноциду, серед іншого, є визначення мети цього злочину; поневолення і переслідування є злочинами проти людяності; було укріплено принцип невідворотності покарання за вчинення сексуальних злочинів у воєнний час; отримала розвиток доктрина кримінальної відповідальності начальників за дії підлеглих і багато іншого, що на офіційному сайті Трибуналу розглядається як результати успішної діяльності тривалістю у 20 років [35].

Міжнародний трибунал по Руанді був першим судовим органом міжнародної кримінальної юстиції, який не тільки інтерпретував поняття геноциду, сформульованого в Женевських конвенціях, а й виніс конкретні рішення щодо фактів геноциду, що мали місце на території цієї держави. МТР також уперше сформулював визначення зґвалтування у міжнародному кримінальному праві та визнав зґвалтування як засіб учинення злочину геноциду. У рішеннях Трибуналу зверталась увага на роль засобів масової інформації, окремих представників яких було визнано такими, що підбурюють громадськість до вчинення актів геноциду.

У рішеннях міжнародних трибуналів *ad hoc* також отримав розвиток *принцип індивідуальної відповідальності* за вчинені міжнародні злочини, що становлять предметну юрисдикцію. Персональна юрисдикція (*ratione personae*) за статутами міжнародних трибуналів *ad hoc* поширюється лише на фізичних осіб. Причому посадове становище обвинуваченого як глави держави або високопоставленого державного службовця не звільняє його від відповідальності й не пом'якшує покарання. Професор О. М. Солоненко наголошує, що "злочин, учинений підлеглим, не звільняє від відповідальності його начальника, якщо він знав і не повинен був знати, що його підлеглі збираються вчинити таке діяння, і не вжив необхідних і розумних заходів для запобігання схожим діям, або для покарання за їх учинення. Учинення подібних діянь за наказом теж не звільняє від відповідальності, проте ця обставина може розглядатися як підстава для пом'якшення покарання. Такі особи несуть особисту (персональну) кримінальну відповідальність" [24, с. 124–125].

Під час кримінальних процесів над особами, що вчинили злочини на території колишньої Югославії, застосовано принцип універсальної юрисдикції. Згідно з *принципом універсальності* кримінальна юрисдикція держави поширюється на діяння, що визнані злочинними міжнародним правом, незалежно від громадянства особи, яка його скоїла, та місця вчинення. У ряді європейських держав (Австрія, Данія, ФРН) відбулися кримінальні процеси над особами, яких звинуватили у вчиненні та співучасті у масових убивствах: суд Мюнхена у травні 1997 р. виніс вирок Н. Джайічу; суд у Зальцбурзі виніс вирок боснійському сербу Д. Цветковичу; суд Ко-

пенгагена – боснійському мусульманину Р. Саричу. Одним із найгучніших був процес над Д. Тадичем, справу якого розглядали суди Німеччини, Боснії та Герцеговини й Міжнародного трибуналу по колишній Югославії в Гаазі. Судова камера Трибуналу звернула увагу на місце вчинення злочинів, в яких звинувачували Тадича, – Боснія та Герцеговина, і місце проживання на момент арешту – ФРН. Обидві держави, що мали право суду над Тадичем і пред'явили йому обвинувачення, беззастережно прийняли юрисдикцію Міжнародного трибуналу, у рішеннях якого було глибоко досліджено всі аспекти й підстави юрисдикції Трибуналу [26, с. 275].

Як зазначає Н. А. Зелінська, "необхідно підкреслити, що Статут Гаазького трибуналу не містить жодних обмежень юрисдикції стосовно осіб, що не є громадянами держав-учасниць конфлікту. Таким чином, обов'язок передавати трибуналу своїх громадян у випадку пред'явлення їм обвинувачень поширюється не тільки на держави, розміщені на території колишньої Югославії. Однак порушення кримінального переслідування за злочини, здійснені на цій території, стосовно осіб, що є громадянами держав-членів НАТО, виявилося неможливим. Сама думка про це уявлялася для багатьох кощунством (блюзнірством)" [15, с. 464].

Як відомо, групою європейських і канадських юристів до Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії було подано заяву про порушення кримінального переслідування стосовно осіб, винних у злочинах, здійснених під час повітряних нападів сил НАТО в Косово, що викликало різку реакцію багатьох політиків. Зокрема, здивування Генрі Кіссинджера викликав той факт, що Луїза Арбур, що була в той час прокурором Трибуналу, наказала провести міжнародне розслідування, показавши тим самим, що якщо такі порушення дійсно були, то вони входять у сферу її юрисдикції. Її наступник, Карла дель Понте, у результаті відмовилася пред'являти обвинувачення кому-небудь з офіційних осіб НАТО, але лише з причини "повної неможливості точно визначити ступінь індивідуальної відповідальності" – і тим ще раз підкреслила, що лідери НАТО і США підпадають під її юрисдикцію і вона винесла б вердикт, якби суду вдалося точно ідентифікувати винних. Таким чином, "Гаазький трибунал не уникнув обвинувачень у подвійних стандартах" [15, с. 465; 10, с. 41].

Подальший розвиток концепція міжнародного злочину та її практична реалізація отримали у рішеннях таких міжнародних судів *ad hoc*: Колегії з винятковою юрисдикцією щодо серйозних кримінальних злочинів у судах Східного Тимору, засновані Тимчасовою адміністрацією ООН у Східному Тиморі своїми рішеннями; Спеціального Суду по С'єрра-Леоне, заснованому на підставі міжнародного договору між ООН та урядом С'єрра-Леоне (Резолюція Ради Безпеки ООН № 1400 (2002) від 28 березня 2002 р.; Надзвичайних палат у Судах Камбоджі, створені також на підставі Угоди між ООН та урядом Камбоджі 6 червня 2003 р. для кримінального переслідування лідерів червоних кхмерів за злочини, учинені в період Демократичної Кампучії (1975–1979); Спеціального міжнародного трибуналу *ad hoc* по Лівану, заснованому 30 травня 2007 р. Резолюцією Ради Безпеки № 1757 (2007) відповідно до Угоди між ООН та урядом Лівану для встановлення та притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб у скоєному 14 лютого 2005 р. вибуху в м. Бейрут (Ліван) і пов'язаних із цим інших терористичних актів.

Новацією щодо міжнародних трибуналів *ad hoc* по колишній Югославії і Руанді є форма їхнього заснування: двосторонній міжнародний договір. Відмінними є й питання юрисдикції. Різняться категорії кримінальних справ, що підпадають під юрисдикцію судів: розширено коло злочинів проти людяності, що здійснюються у межах широкомасштабного чи систематичного нападу на цивільне населення, зокрема перелік злочинів сексуального характеру, додаючи такі склади, як навернення у сексуальне рабство, примус до проституції, примусова вагітність. МТЮ і МТР уповноважені здійснювати кримінальне переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права. Водночас юрисдикція цих судів поширюється на судове переслідування не тільки осіб, що здійснили серйозні порушення норм міжнародного гуманітарного права, а також і осіб, що вчинили злочини за національним законодавством. Зокрема у Статуті Спеціального Суду по С'єрра-Леоне (ССС) особливо обумовлено повноваження Спеціального Суду з кримінального переслідування лідерів, вірогідно керівників повстанських угруповань, які такими злочинами ставили під загрозу встановлення і здійснення мирного процесу в С'єрра-Леоне [3]. Уперше у практиці міжнародного кримінального переслідування юрисдикція міжнародного органу *ad hoc* поширена й на учасників миротворчих операцій на території С'єрра-Леоне. Юрисдикція Спеціального суду поширюється на миротворців незалежно від правової підстави проведення операції з підтримки миру.

Щодо індивідуальної кримінальної відповідальності, порівняно з положеннями статутів МТЮ і МТР новою новелою є норми ст. 7 Статуту ССС ("Юрисдикція над особами, що досягли 15-річного віку"). Спеціальний суд володіє юрисдикцією над особами, які на момент передбачуваного здійснення злочину досягли 15-річного віку. Якщо перед Судом постане особа, яка на момент передбачуваного здійснення злочину мала вік від 15 до 18 років, то з такою особою повинні поводитися з гідністю і почуттям поваги з урахуванням його молодості і бажаності сприяння його реабілітації, реінтеграції в суспільство і виконанню у ньому конструктивної ролі, відповідно до міжнародних стандартів прав людини, особливо прав дитини.

Таким чином, заснування міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc* та їхня діяльність сприяли розвитку концепції міжнародного злочину та виокремленню особливої модифікації – "гаазької". Вона сформувалася на основі предметної юрисдикції спеціально створених рішенням Ради Безпеки ООН кримінальних судів. Матеріально-правовою підставою "гаазька" модифікація, як й інші моделі, має концепцію злочинів *за загальним міжнародним правом*.

"Гаазька" конструкція міжнародно-правового злочину побудована на трансформації злочинів за загальним міжнародним правом: серйозних порушень Женевських конвенцій, порушення законів чи звичаїв війни, злочинів проти людяності, розширення й уточнення їхнього змісту, складів і кола осіб, відповідальних за їхнє вчинення. Рішення, ухвалені міжнародними трибуналами *ad hoc*, свідчать про те, що розширилося поняття воєнних злочинів, до змісту якого включають не лише серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, що відбуваються під час війни, а й протиправні діяння, здійснені під час збройних конфліктів неміжнародного характеру. Це стосується і тих ситуацій, коли сторонами конфлікту є організовані збройні групи однієї країни. Проте злочини проти миру, що входили до предметної юрисдикції нюрнберзького періоду, до "гаазької" модифікації не включено. Коло суб'єктів міжнародно-правових злочинів значно розширене: до нього входять не тільки представники державної влади, а й усі інші особи, що діють у межах певної політики державних і опозиційних сил. Принцип індивідуальної відповідальності осіб, винних у

вчиненнях міжнародного злочину став домінуючим, притягнення до кримінальної відповідальності високопоставлених державних діячів стало, безсумнівно, головною метою заснування трибуналів. Суди розглядають справи лише фізичних осіб. У Рішенні у справі Т. Бласкича (Prosecutor v. Blaskic) Апеляційна камера Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії визнала, що чинне міжнародне право прямо вказує на те, що держави не можуть бути беззастережно визнані об'єктом кримінальних санкцій.

ВИСНОВКИ. Таким чином, основними підставами виокремлення "гаазької" модифікації міжнародного злочину, що відрізняють її від "постнюрнберзького" періоду, є матеріально-правовий, тобто розвиток міжнародного кримінального права, та юрисдикційний параметри, тобто заснування органів міжнародної юстиції, а також паралельне функціонування органів національної і міжнародної юстиції.

Рішення, ухвалені міжнародними трибуналами *ad hoc*, сприяли розробляннюю нових принципів, їхнім формулюванням і розробляннюю універсальних міжнародних договорів, що передбачають заходи протидії міжнародним злочинам. Ухвалені рішення і вироки трибуналів сприяли заповненню прогалин у праві. Трибунали *ad hoc* відіграли важливу роль і у створенні Міжнародного кримінального суду, зі значно ширшою компетенцією, та укладенні Римського Статуту, положення якого є значно покращеним варіантом процесуальних правил, зокрема Трибуналу по Югославії.

Судові постанови міжнародних трибуналів *ad hoc* представляють особливу цінність для визначення сфери застосування міжнародного гуманітарного права, оскільки вони стали першими органами міжнародної юстиції, заснованими для судового переслідування осіб, відповідальних за ті злочини, які представляють собою серйозні порушення законів і звичаїв війни.

Список використаних джерел

1. Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155
2. Резолюція № 955(1994) Ради Безпеки ООН від 8 листопада 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d67#Text
3. Резолюція Ради Безпеки ООН № 1315(2000) від 14 серпня 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_659#Text
4. Римський Статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. із змінами. Чинна редакція від 16 січня 2002 р. Документ 995_588. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_588
5. Статут Міжнародного трибуналу для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території колишньої Югославії з 1991 р., ухвалений Резолюцією № 827 Ради Безпеки ООН від 25 травня 1993 р. URL: http://www.un.org/ru/law/icty/charter.shtml
6. Статут Міжнародного трибуналу по Руанді для судового переслідування осіб, відповідальних за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, ухвалений Резолюцією 955 (1994) на засідання Ради Безпеки ООН 8 листопада 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d6
7. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду ООН; Міжнародний документ від 26 червня 1945 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_010
8. UN. Doc. A/49/342, S/1994/ 1007.
9. Асатур А.А. Развитие международного уголовного права и деятельность международных уголовных судов. *Московский журнал международного права*, 2000. № 2. С. 285-293.
10. Бахин С.В. Итоговое заключение комитета экспертов Международного Трибунала по бывшей Югославии относительно кампании бомбардировок НАТО. *Российский ежегодник международного права.* Специальный выпуск. СПб., 2001. С. 41-48.
11. Буроменський М.В. Деякі судження про поняття міжнародного кримінального права. *Вісник Академії правових наук України*: Збірник наукових праць, 2003, № 2 (33); № 3 (34). С. 359-370.
12. Верле Г. Принципы международного уголовного права: учебник / пер. с англ. С.В. Саяпина. Одесса: Фенікс. Москва: ТрансЛит, 2011. 910 с.
13. Дремина Н.В. Предметная юрисдикция Международного уголовного трибунала по бывшей Югославии. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. праць. Вип. 18. Одеса: Юридична література, 2003. – С. 455 – 459.
14. Зелинская Н.А. Международное преступление как основание международной уголовной ответственности индивидов. *Український часопис міжнародного права*. Спеціальний випуск: Міжнародний кримінальний суд. 2003. № 4. С. 93-99.
15. Зелинская Н.А. Международные преступления и международная преступность: монография_/ Одесская национальная юридическая академия. Одесса: Юридична література, 2006. 568 с.
16. Кассезе А. Предисловие бывшего председателя Международного уголовного трибунала по бывшей Югославии. *Международный журнал Красного Креста*, № 321, ноябрь-декабрь 1997. С. 8-9.
17. Коэн Д. Международный трибунал по преступлениям в бывшей Югославии и международное право. *Конституционное право: восточноевропейское обозрение. 1997*. № 1(18). С. 76-79.
18. Лукашук И.И., Наумов А.В. Международное уголовное право: учебник. Москва: Спарк, 1999. 287 с.
19. Мезяев А.Б. Назначение адвоката на процессе против Слободана Милошевича в Гаагском трибунале: некоторые международно-правовые вопросы. *Московский журнал международного права*. 2005. № 2. С. 99-118.
20. Мерон Т. Выступление на конференции Американского общества международного права. URL: http://voanews.com/mssian/archive/2006-04/2006-04-04-voa4.cfm?CFID=16242HO&CFTOKEN=42932144
21. Попко В.В. Нюрнберзька модифікація міжнародного злочину та кримінальна відповідальність індивідів. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 4. С. 414-422.
22. Попко В.В. Постнюрнберзький розвиток концепції міжнародного злочину. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 4(14). С. 144-163.
23. Репецький В.М., Лисик В.М. Міжнародне гуманітарне право: підручник. Київ: Знання, 2007. 467 с.
24. Солоненко О.М. Міжнародна кримінальна юстиція: етапи становлення та розвитку: монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2017. 360 с.
25. Тейтель Р. Процесс в Гааге. *Конституционное право: восточноевропейское обозрение.* 1997. №1(18). С. 80-84.
26. Теорія та практика міжнародного кримінального права: підручник / Зелінська Н.А., Андрейченко С.С., Дрьоміна-Волок Н.В., Коваль Д.О.; за ред. проф. Зелінської Н.А. Одеса: Фенікс, 2017. 582 с.
27. Фисенко И.В. Система уголовного преследования за совершение международных преступлений: комиссии по расследованию и международные уголовные суды. *Белорусский журнал международного права и международных отношений.* 1998, № 4. С. 35-42.
28. Annual Report of the International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991, dated 28 July 1994. UN document: A/49/342 -S/1994/1007.
29. Blakesley C.L. Atrocity and Its Prosecution: The Ad Hoc Tribunals for the Former Yugoslavia and Rwanda / *The Law of the War Crimes* / Ed by McCormack T. L. H. and Simpson G. J. The Hague; London; Boston: Kluwer Law International, 1997. P. 189-228.
30. Crimes of War. What the Public Should Know / Ed. by R. Gutman, D. Rieff. New York; London: Norton & Company, 1999.
31. The Prosecutor v. Dragan Nikolic, Case IT -94-2-R61, Judgment, 5 June 2003, para. 26.
32. The Prosecutor v. D. Erdemovic, Case "Pilica Farm" № IT-96-22, Sentencing Judgment, 29 Nov.1996.
33. The Prosecutor v. Dusko Tadic, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, 2 October 1995. / ICTY, Appeals Chamber, Case no. IT-94-1-A.
34. The Prosecutor v. J.-P. Akayesu, Cace No ICTR-96-4-T. Judgment, 2 Sept. 1998, para. 578
35. Some of the Tribunal's Achievements // International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY). URL: http://www.icty.org/sid/324
36. Simpson G. J. War Crimes: A Critical Introduction / *The Law of the War Crimes* / Ed. by T. L. H. Mc.Cormach and G.J. Simpson. London: Boston. 1997. P. 24.
37. Taucrnier P. The Experience of the International Criminal Tribunals for the former Yugoslavia and Rwanda / *International Review of the Red Cross*. 1997. Vol. 37. P. 605-611.

References

1. Konventsiia pro zapobihannia zlochynu henotsydu i pokarannia za n'oho vid 9 hrudnia 1948 r. [Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide of December 9, 1948]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155 (in Ukrainian).
2. Rezoliutsiia № 955(1994) Rady Bezpeky OON vid 8 lystopada 1994 r. [UN Security Council Resolution 955 (1994) of 8 November 1994]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d67#Text (in Ukrainian).
3. Rezoliutsiia Rady Bezpeky OON № 1315(2000) vid 14 serpnia 2000 r. [UN Security Council Resolution № 1315 (2000) of 14 August 2000]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_659#Text (in Ukrainian).
4. Ryms'kyj Statut Mizhnarodnoho kryminal'noho sudu vid 17 lypnia 1998 r. iz zminamy. Chynna redaktsiia vid 16 sichnia 2002 r. Dokument 995_588 [Rome Statute of the International Criminal Court of 17 July 1998, as amended. Current version of January 16, 2002. Document 995_588]. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (in Ukrainian).
5. Statut Mizhnarodnoho trybunalu dlia sudovoho peresliduvannia osib, vidpovidal'nykh za serjozni porushennia mizhnarodnoho

humanitarnoho prava, zdijsneni na terytorii kolyshn'oi Yuhoslavii z 1991 r., ukhvalenyj Rezoliutsiieiu № 827 Rady Bezpeky OON vid 25 travnia 1993 r. [Statute of the International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991, adopted by UN Security Council Resolution № 827 of 25 May 1993]. URL: http://www.un.org/ru/law/icty/charter.shtml (in Ukrainian).

6. Statut Mizhnarodnoho trybunalu po Ruandi dlia sudovoho peresliduvannia osib, vidpovidal'nykh za henotsyd ta inshi serjozni porushennia mizhnarodnoho humanitarnoho prava, ukhvalenyj Rezoliutsiieiu 955 (1994) na zasidannia Rady Bezpeky OON 8 lystopada 1994 r.[Statute of the International Tribunal for Rwanda for the Prosecution of Persons Responsible for Genocide and Other Serious Violations of International Humanitarian Law, adopted by UN Security Council Resolution 955 (1994) on 8 November 1994]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d6 (in Ukrainian).

7. Statut Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsij i Statut Mizhnarodnoho Sudu OON; Mizhnarodnyj dokument vid 26 chervnia 1945 r. [Charter of the United Nations and the Charter of the International Court of Justice; International document of June 26, 1945]. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (in Ukrainian).

8. UN. Doc. A/49/342, S/1994/ 1007.

9. Asatur A.A. (2000) Razvytye mezhdunarodnoho uholovnoho prava y deiatel'nost' mezhdunarodnykh uholovnykh sudov [The development of international criminal law and the activities of international criminal courts]. *Moskovskyj zhurnal mezhdunarodnoho prava [Moscow Journal of International Law],* 2, 285-293 (in Russian).

10. Bakhyn S.V. (2001) Ytohovoe zakliuchenye komyteta ekspertov Mezhdunarodnoho Trybunala po byvshej Yuhoslavyy otnosytel'no kampanyy bombardyrovok NATO [Final Opinion of the Committee of Experts of the International Tribunal for the Former Yugoslavia on the NATO Bombing Campaign] *Rossyjskyj ezhehodnyk mezhdunarodnoho prava.* Spetsyal'nyj vypusk [*Russian Yearbook of International Law.* Special issue]. SPb., 41-48 (in Russian).

11. Buromens'kyj M.V. (2003) Deiaki sudzhennia pro poniattia mizhnarodnoho kryminal'noho prava [Some judgments about the concept of international criminal law. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy:* zbirnyk naukovykh prats' [*Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine: Collection of scientific works],* 2 (33); 3 (34), 359-370 (in Ukrainian).

12. Verle H. (2011) Pryntsypy mezhdunarodnoho uholovnoho prava: uchebnyk / per. s anhl. S.V. Saiapyna [Principles of international criminal law: textbook / Translated from English by Sayapin, S.V.)]. Odessa: Feniks. Moskva: TransLyt (in Russian).

13. Dremyna N.V. (2003) Predmetnaia iurysdyktsyia Mezhdunarodnoho uholovnoho trybunala po byvshej Yuhoslavyy [Subject jurisdiction of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia]. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava:* zb. nauk. prats' *[Current problems of state and law],* 18, 455–459 (in Russian).

14. Zelynskaia N.A. (2003) Mezhdunarodnoe prestuplenye kak osnovanye mezhdunarodnoj uholovnoj otvetstvennosty yndyvydov [International crime as the basis for the international criminal responsibility of individuals]. *Ukrains'kyj chasopys mizhnarodnoho prava*. Spetsial'nyj vypusk: Mizhnarodnyj kryminal'nyj sud [*Ukrainian Magazine of International Law.* (Special issue: International criminal court)], 4, 93-99 (in Russian).

15. Zelynskaia N.A. (2006) Mezhdunarodnye prestuplenyia y mezhdunarodnaia prestupnost' [International crimes and international crime] / Odesskaia natsyonal'naia iurydycheskaia akademyia. Odessa: Yurydychna literatura (in Russian).

16. Kasseze A. (1997) Predyslovye byvsheho predsedatelia Mezhdunarodnoho uholovnoho trybunala po byvshej Yuhoslavyy [Foreword by the former President of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia]. *Mezhdunarodnyj zhurnal Krasnoho Kresta [International Journal of the Red Cross]*, 321, 8-9 (in Russian).

17. Koen D. (1997) Mezhdunarodnyj trybunal po prestuplenyiam v byvshej Yuhoslavyy y mezhdunarodnoe pravo [International Tribunal for Crimes in the Former Yugoslavia and International Law]. *Konstytutsyonnoe pravo: vostochnoevropejskoe obozrenye [Constitutional Law: Eastern European Review],* 1(18), 76-79 (in Russian).

18. Lukashuk Y.Y., Naumov A.V. (1999) Mezhdunarodnoe uholovnoe pravo [International criminal law]. Moskva: Spark (in Russian).

19. Meziaev A.B. (2005) Naznachenye advokata na protsesse protyv Slobodana Myloshevycha v Haahskom trybunale: nekotorye mezhdunarodno-pravovye voprosy [Appointment of a lawyer at the trial against Slobodan Milosevic at the Hague Tribunal: some international legal issues]. *Moskovskyj zhurnal mezhdunarodnoho prava [Moscow Journal of International Law],* 2, 99-118 (in Russian).

20. Meron T. Vystuplenye na konferentsyy Amerykanskoho obschestva mezhdunarodnoho prava [Speech at the conference of the American Society of International Law]. URL: http://voanews.com/mssian/archive/2006-04/2006-04-04-voa4.cfm?CFID=16242HO&CFTOKEN=42932144 (in Russian).

21. Popko V.V. (2020) Niurnberz'ka modyfikatsiia mizhnarodnoho zlochynu ta kryminal'na vidpovidal'nist' indyvidiv [Nuremberg modification of the international crime and criminal liability of individuals]. *Chasopys Kyivs'koho universytetu prava [Law Review of Kiev University of Law],* 4, 414-422 (in Ukrainian).

22. Popko V.V. (2020) Postniurnberz'kyj rozvytok kontseptsii mizhnarodnoho zlochynu [Postnuremberg development of the concept of international crime]. *Visnyk penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy [Bulletin of Penitentiary Association of Ukraine*], 4(14), 144-163 (in Ukrainian).

23. Repets'kyj V.M., Lysyk V.M. (2007) *Mizhnarodne humanitarne pravo [International Humanitarian Law].* Kyiv: Znannia (in Ukrainian).

24. Solonenko O.M. (2017) *Mizhnarodna kryminal'na iustytsiia: etapy stanovlennia ta rozvytku [International criminal justice: stages of development and development].* Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K (in Ukrainian).

25. Tejtel' R. (1997) Protsess v Haahe [Trial in The Hague]. *Konstytutsyonnoe pravo: vostochnoevropejskoe obozrenye [Constitutional Law: Eastern European Review]*, 1(18), 80-84 (in Russian).

26. *Teoriia ta praktyka mizhnarodnoho kryminal'noho prava [Theory and practice of international criminal law]* / Zelins'ka N.A., Andrejchenko S.S., Dr'omina-Volok N.V., Koval' D.O.; za red. prof. Zelins'koi N.A. (2017) Odesa: Feniks (in Ukrainian).

27. Fysenko Y.V. (1998) Systema uholovnoho presledovanyia za sovershenye mezhdunarodnykh prestuplenyj: komyssyy po rassledovanyiu y mezhdunarodnye uholovnye sudy [The system of criminal prosecution for committing international crimes: commissions of inquiry and international criminal courts]. *Belorusskyj zhurnal mezhdunarodnoho prava y mezhdunarodnykh otnoshenyj [Belarusian Journal of International Law and International Relations]*, 4, 35-42 (in Russian).

28. Annual Report of the International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991, dated 28 July 1994. UN document: A/49/342 -S/1994/1007.

29. Blakesley C.L. (1997) Atrocity and Its Prosecution: The Ad Hoc Tribunals for the Former Yugoslavia and Rwanda / The Law of the War Crimes / Ed by McCormack T. L. H. and Simpson G. J. The Hague; London; Boston: Kluwer Law International, 189-228.

30. Crimes of War. What the Public Should Know (1999) / Ed. by R. Gutman, D. Rieff. New York; London: Norton & Company

31. The Prosecutor v. Dragan Nikolic, Case IT -94-2-R61, Judgment, 5 June 2003, para. 26.

32. The Prosecutor v. D. Erdemovic, Case "Pilica Farm" № IT-96-22, Sentencing Judgment, 29 Nov.1996.

33. The Prosecutor v. Dusko Tadic, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, 2 October 1995. / ICTY, Appeals Chamber, Case no. IT-94-1-A.

34. The Prosecutor v. J.-P. Akayesu, Cace No ICTR-96-4-T. Judgment, 2 Sept. 1998, para. 578

35. Some of the Tribunal's Achievements // International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY). URL: http://www.icty.org/sid/324

36. Simpson G. J. (1997) War Crimes: A Critical Introduction / The Law of the War Crimes / Ed. by T. L. H. Mc.Cormach and G.J. Simpson. London: Boston, 24.

37. Taucrnier P. (1997) The Experience of the International Criminal Tribunals for the former Yugoslavia and Rwanda / International Review of the Red Cross, 37, 605-611.

Received: 26/03/2021
Accepted: 21/04/2021

V. Popko, Dr of Law, Associate Prof.,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE "HAGUE" MODIFICATION OF THE INTERNATIONAL CRIME CONCEPT

The article analyses the development of the concept of international crime in the "Hague" period, which covers the last decades of the last century and is closely related to the establishment of ad hoc international tribunals in the former Yugoslavia and Rwanda.

The article reveals the legal grounds for the establishment of these tribunals, the features of their activities, jurisdiction and principles of responsibility of persons who committed crimes in the former Yugoslavia and Rwanda. The establishment of international justice bodies by UN Security Council decisions has provoked a number of debates about their legitimacy, but it is undeniable that the activities of ad hoc international tribunals have contributed to the initiation of a new stage in the development of international criminal justice, further development of international criminal law, in particular in the development of the Rome Statute and the Rules of Procedure and Evidence of the International Criminal Court.

All types of tribunal jurisdictions are disclosed, but special attention is paid to the substantive and personal jurisdictions of tribunals, which became the basis for the theoretical justification of the "Hague" modification of international crime, as well as the practical implementation of this concept in tribunal decisions. It is shown that the categories of international crimes that constitute the jurisdiction of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (serious violations of the Geneva Conventions, violations of the laws or customs of war, genocide and crimes against humanity) and the categories of crimes defined in the Statute of the International Tribunal for Rwanda against humanity and violations of the Geneva Conventions) in the documents of the tribunals have been developed in comparison with the Nuremberg and post-Nuremberg periods.

It is shown that the substantive jurisdiction of the ICTY and the ICC does not coincide with the provisions of the Nuremberg and Tokyo tribunals. The differences relate to the list of categories of crimes; parallel jurisdiction of international ad hoc tribunals and national courts; extending the competence of ad hoc tribunals to cases of crimes committed both during wars between states and during internal armed conflict, etc. The content of the categories of crimes, their composition, the subjects of responsibility have been clarified. In particular, the characteristic features of the crime of genocide and crimes against humanity are identified; the conditions, elements and subjects for the recognition of their qualifications are indicated.

The author pays attention to the principles of personal jurisdiction, shows that in the decisions of international tribunals ad hoc has developed the principle of individual responsibility for international crimes that constitute substantive jurisdiction. The application of the principle of universal jurisdiction in the activity of tribunals is revealed.

The author concludes that the establishment of ad hoc international criminal tribunals and their activities has contributed to the development of the concept of international crime and the separation of a special "Hague" modification.

Keywords: international crime, tribunal, "Hague" modification, international justice, jurisdiction, criminal liability.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2021; 2 (117): 74-78
УДК: 364.2
DOI: https:doi.org/10.17721/1728-2195/2021/2.117-14

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2021

Л. Сіньова, канд. юрид. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-5514-3549
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ДИТЯЧОЇ БЕЗДОГЛЯДНОСТІ ТА БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ ПІД ЧАС КАРАНТИНУ[4]

Досліджено особливості правового статусу дитячої бездоглядності та безпритульності й визначено місце зазначеної категорії осіб у суспільстві та діяльності держави. Дитяча бездоглядність та безпритульність розглядаються як окрема категорія, яка потребує соціально-правового захисту від держави та благодійних організацій, особливо в період пандемії коронавірусної хвороби (COVID-19). Нині проблема бездомних громадян і безпритульних дітей в Україні деформує соціальне середовище, руйнує фізичне, психічне та духовне здоров'я людей, знижує їхню життєву, громадську та творчу активність, погіршує моральний стан, створює соціальну напругу в суспільстві. Основними причинами такої ситуації стало різке зниження доходів і рівня життя населення внаслідок пандемії коронавірусної хвороби (COVID-19) і структурних змін у галузях економіки, збитковості багатьох підприємств виробничої сфери, недосконалості фінансово-кредитних механізмів, різкого збільшення наявного та прихованого безробіття, а також неготовність навчальних і соціальних закладів, правоохоронних органів проводити роботу з такими категоріями населення в ринкових умовах.

Визначено закріплені законодавством загальні засади соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей, що забезпечують правове регулювання у суспільстві відносин, які спрямовані на реалізацію бездомними особами і безпритульними дітьми прав і свобод, передбачених Конституцією та законодавством України, створено умови для діяльності громадських і благодійних організацій, що працюють у сфері соціального захисту населення. Досліджено умови й активне зростання чисельності бездомних громадян та безпритульних дітей під час карантину.

Указано на необхідність дотримання й удосконалення чинного законодавства у сфері соціально-правового захисту зазначеної категорії осіб, особливо під час карантину, оскільки здоров'я має бути стратегічним напрямом усього життя людини. Таким чином, держава має захищати та допомагати бездомним громадянам і безпритульним дітям згідно з Конституцією України, адже людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу.

Ключові слова: безпритульність, дитяча бездоглядність, життєві обставини, охорона здоров'я, карантин, соціальна допомога, соціальні послуги, сирітство.

ВСТУП. Однією з актуальних проблем для нашої та багатьох країн світу є дитяча безпритульність, бездоглядність і соціальне сирітство, яка особливо загострилась через пандемію коронавірусу Covid-19. Чисельність безпритульних дітей в Україні коливається від 40 до 100 тис. Більшість безпритульних – це діти шкільного віку від 6 до 16 років – 76 %, дошкільнята – 13 %, підлітки старші 16 років – 11 %. Найбільша кількість безпритульних і бездоглядних дітей у межах України налічується в Донецькій, Луганській, Харківській областях. Третину цих дітей виганяють із дому батьки-алкоголіки та наркомани; до 40 % – це діти з неблагополучних сімей і відповідних соціальних груп населення, значна частина яких стає жертвами окремих злочинців і злочинних угруповань [1, с. 55–57]. Донедавна безпритульність дітей і соціальне сирітство було більшою мірою притаманне промисловим центрам нашої країни з розвиненою інфраструктурою та мережею торговельних і розважальних центрів, котрі сприяють підтриманню життєдіяльності бездомних дітей, а з іншого боку, несуть велику кількість загроз. Однак зі зростанням трудової міграції бездоглядність, соціальне сирітство стало поширеним явищем і в аграрно-індустріальних регіонах нашої країни [2, с. 222]. Тривожною тенденцією нині є активне зростання чисельності бездомних громадян і безпритульних дітей, які займаються бродяжництвом. Проблема бездомних громадян і безпритульних дітей в Україні деформує соціальне середовище, руйнує фізичне, психічне та духовне здоров'я людей, знижує їхню життєву, громадську та творчу активність, погіршує моральний стан, створює соціальну напругу в суспільстві [3].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ. Криза, викликана COVID-19, загострила прояви нерівності, дискримінації та соціальної відчуженості в Україні. Маргіналізовані групи, особи у вразливому становищі зазнають підвищеного ризику залишитися осторонь. У нещодавній доповіді Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (далі – УВКПЛ) про вплив COVID-19 на права людини в Україні підкреслено

[4] Наукове дослідження проведено в межах держбюджетної теми НДР № 20БФ042-01 “Правове забезпечення соціальної безпеки в євроінтеграційних умовах”.

© Сіньова Л., 2021